

μαχον καταφερομένη μετὰ τοῦ ἀνοιδαίνειν τὸν τράχηλον· — περιγραφῆ, περί τι μέρος τοῦ σώματος στενότης ἄπνοος, μέλαινα, ὑπέρυθρος ἢ πελιδὸνῆ, ψιλῆ ἢ τετριχωμένη· — πῶλυψ, σὰρξ ῥινὶ ἐπιφυομένη, μυξῶδες ὑγρὸν ἀφιεῖσα, τὴν αἰσθησιν ἐμποδίζουσα· — δρακόντιον, ἐκ τῶν περὶ κνήμαις καὶ μηροῖς ἐλκῶν ἐκπίπτον τι νευρῶδες ἐφθαρμένον, σπανίως μὲν τοῖς ἄλλοις ἐπιγινόμενον, Αἰθίοψι δ' ἐνοχλοῦν· — κέρατα, ἐν τῷ τόπῳ τῶν κεράτων περὶ τὸ μέτωπον πύρωδες ἐκφύσεις περὶ τὸ δέρμα — ἔρπης, ψυδράκια φλεγμαίνοντα καὶ νύττοντα, μάλιστα περὶ τραχήλῳ καὶ πλευραῖς νεμόμενα, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ περὶ χερσὶ καὶ ποδῶν ἴχνησιν· — ἔρπητικὸν ἔλκος, ἐνοχλεῖ μὲν πρεσβυτῶν κνήμαις καὶ ποσίν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ μηροῖς καὶ χερσίν· ἔστι δ' ὑποπέλιδον καὶ νέμεται καὶ φλεγμαίνει. — φαγέδαινα, ἔλκωσις ἄχρι τῶν ὀστέων διαδιδούσα ταχεῖα νομῆ μετὰ φλεγμονῆς, ἰχῶρας δυσώδεις ἀφιεῖσα καὶ πρὸς θάνατον ῥέπουσα· — θηρίωμα, γίνεται ἔλκος περὶ δακτύλους καὶ ἀλλαχοῦ, αἷμα πολὺ καὶ μέλαν καὶ δυσώδες ἀφιέν, μετὰ μελανίας τὴν σάρκα ἐσθίον. — σηπεδῶν, ἔλκος νομῆ λευκοῦ, ὑπώχρου, δυσώδους· μάλιστα δὲ ἐνοχλεῖ τῷ στόματι, ὡς ἔσθ' ὅτε καὶ τοὺς ὀδόντας καὶ τὰ ὀστᾶ ἀφιστάναι, γίνεται δ' ἐπὶ μηρῶν καὶ ἄλλων μερῶν· — γάγγραινα οὕτω καλεῖται τῶν μελῶν τὸ νεκρούμενον σὺν ἔλκει ἢ χωρὶς ἔλκους, μετὰ φλεγμονῆς καὶ ἐρυθήματος ἀπολευκαινόμενον, εἶτα μελαινόμενον καὶ εἰς ἀναισθησίαν μεθιστάμενον».

§ 27. Περὶ ἐπιδημικῶν νόσων ἢ ἐπιδημιῶν, οἵαι τὴν σήμερον ἐνσκήπτουσιν ἐμποιοῦσαι τρόμον παρὰ ταῖς νεωτέρας κοινωνίας, οἵαι αἱ κατ' ἐξοχὴν μiasmατικαὶ ἀσιατικαὶ ἐπιδημῖαι, ὁ λοιμὸς ἢ πανώλης καὶ χολέρα, ὀλιγίστας ἔχομεν ἐκ τῶν μὴ ἰατρῶν ἀρχαίων συγγραφέων εἰδήσεις. Ἡ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων τὸ περὶ τὴν Τροίαν ἐνσκήψασα νόσος ἢ κατὰ πρῶτον προσβαλοῦσα τοὺς ἡμιόνους καὶ κύνας, εἶτα καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ἐπιδημία τις ἀόριστος τὴν φύσιν, πάντως δ' οὐχὶ λοιμὸς, ἰάθη διὰ λουτρῶν καὶ εὐλαβῶν θυσιῶν. Ἐν μὲν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς καθ' Ὅμηρον (Ἰλ. Α, 50) « οὐρῆας μὲν πρῶτον ἐπῶχετο καὶ κύνας ἀργούς· αὐτὰρ ἔπειτ' αὐτοῖσι βέλος ἐχεπευκὲς βάλ' »

αιεὶ δὲ πυραὶ νεκύων καίοντο θαμνισαί »· πρὸς Ἰακωβὸν δὲ (Ἰλ. Α, 313), « λαοὺς Ἀτρεΐδης ἀπολυμαίνεσθαι ἄνωγεν· οἱ δ' ἀπολυμαίνοντο καὶ εἰς ἄλλα λύματα ἔβαλλον ». — Ἀλλὰ λίαν διαφόρως εἶχε τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις ἐνσκήψαντα κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου λοιμὸν. Ἡ ὑπὸ Θουκυδίδου γενομένη τελειοτάτη καὶ θαυμασία περιγραφή τούτου διδάσκει ἡμᾶς πλείονα καὶ λεπτομερέστερα καὶ σπαρακτικώτερα ἢ μυρίων ἄλλων τοιούτων ἢ μνεία καὶ περιγραφή, εἰσάγουσα ἡμᾶς οἷον εἰς ἀπέραντον καὶ πολύστονον νοσοκομεῖον. Διὸ κρίνομεν αὐτὴν ὅλην παραθετέαν ἐνταῦθα κατὰ Θουκυδίδην (Β' 47 κ.έ.).

« Ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, λεγόμενον μὲν καὶ πρότερον ἐγκατασκήψαι καὶ περὶ Λῆμνον καὶ ἐν ἄλλοις χωρίοις, οὐ μὲντοι τοσοῦτός γε λοιμὸς οὐδὲ φθορὰ οὕτως ἀνθρώπων εὐδαμοῦ ἐμνημονεύετο γενέσθαι· οὔτε γὰρ ἰατροὶ ἤρχοντο τὸ πρῶτον θεραπεύοντες ἀγνοίᾳ, ἀλλ' αὐτοὶ μάλιστα ἔθνησκον, ὄσω καὶ μάλιστα προσήεσαν, οὔτ' ἄλλη ἀνθρωπεῖα τέχνη οὐδεμία· ὅσα τε πρὸς ἱεροῖς ἰκέτευσαν ἢ μαντείοις καὶ τοῖς τοιούτοις ἐχρήσαντο, πάντα ἀνωφελῆ ἦν, τελευτῶντες τε αὐτῶν ἀπέστησαν ὑπὸ κακοῦ νικώμενοι. Ἦρξατο δὲ τὸ μὲν πρῶτον, ὡς λέγεται, ἐξ Αἰθιοπίας τῆς ὑπὲρ Αἰγύπτου, ἔπειτα δὲ καὶ ἐς Αἴγυπτον καὶ Λιβύην κατέβη καὶ ἐς τὴν βασιλέως γῆν τὴν πολλήν· ἐς δὲ τὴν Ἀθηναίων πόλιν ἑξαπιναιῶς ἐνέπεσε, καὶ τὸ πρῶτον ἐν τῷ Πειραιεὶ ἤψατο τῶν ἀνθρώπων, ὥστε καὶ ἐλέχθη ὑπ' αὐτῶν ὡς οἱ Πελοποννησιοὶ φάρμακα ἐσβεβλήκοιεν εἰς τὰ φρέατα· κρῆναι γὰρ οὐπω ἦσαν αὐτόθι· ὕστερον δὲ καὶ ἐς τὴν ἄνω πόλιν ἀφίκετο καὶ ἔθνησκον πολλῶ μᾶλλον ἤδη· λεγέτω μὲν οὖν περὶ αὐτοῦ, ὡς ἕκαστος γινώσκει καὶ ἰατρὸς καὶ ἰδιώτης, ἀφ' οἴου εἰκὸς ἦν γενέσθαι αὐτό, καὶ τὰς αἰτίας, ἄστινας νομίζει τοιαύτης μεταβολῆς ἰκανὰς εἶναι δύναμιν εἰς τὸ μεταστῆσαι σχεῖν· ἐγὼ δέ, οἷόν τε ἐγίγνετο, λέξω, καὶ ἀφ' ὧν ἂν τις σκοπῶν, εἴποτε καὶ αὐθις ἐπιπέσοι, μάλιστα ἂν ἔχοι τι προειδῶς μὴ ἀγνοεῖν, ταῦτα δηλώσω αὐτός τε νοσήσας καὶ αὐτὸς ἰδὼν ἄλλους πάσχοντας. Τὸ μὲν γὰρ ἔτος, ὡς ὠμολογεῖτο, ἐκ πάντων μάλιστα δὴ ἐκεῖνο ἄνοσον εἰς τὰς ἄλλας ἀσθενείας ἐτύγχανεν ὄν· εἰ δέ τις καὶ προέκαμνέ τι,

ἐς τοῦτο πάντα ἀπεκρίθη, τοὺς δ' ἄλλους ἀπ' οὐδεμιᾶς προφά-
 σεως, ἀλλ' ἐξαίφνης ὑγιεῖς ὄντας, πρῶτον μὲν τῆς κεφαλῆς θέρ-
 μαι ἰσχυραὶ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐρυθρήματα καὶ φλόγῳσις ἐλάμ-
 βανε, καὶ τὰ ἐντός, ἢ τε φάρυγξ καὶ ἡ γλῶσσα, εὐθύς αἱματώδη
 ἦν καὶ πνεῦμα ἄτοπον καὶ δυσῶδες ἠφίει· ἔπειτα ἐξ αὐτῶν παρ-
 μὸς καὶ βράγχος ἐπεγίγνετο, καὶ ἐν οὐ πολλῷ χρόνῳ κατέβαινε
 ἐς τὰ στήθη ὁ πόνος μετὰ βηχὸς ἰσχυροῦ· καὶ ὁπότε ἐς τὴν καρ-
 δίαν στηρίξαι, ἀνέστρεφέ τε αὐτὴν καὶ ἀποκαθάρσεις χολῆς πᾶσαι,
 ὅσαι ὑπὸ ἰατρῶν ὠνομασμένοι εἰσιν, ἐπήεσαν, καὶ αὐταὶ μετὰ τα-
 λαιπωρίας μεγάλης· λύγξ τε τοῖς πλείοσιν ἐνέπεσε κενή, σπασμὸν
 ἐνδιδοῦσα ἰσχυρόν, τοῖς μὲν μετὰ ταῦτα λωφήσαντα, τοῖς δὲ
 καὶ πολλῷ ὕστερον· καὶ τῷ μὲν ἐξῴθεν ἀπτομένῳ σῶμα οὐκ ἄγαν
 θερμὸν ἦν οὔτε χλιαρόν, ἀλλ' ὑπέρυθρον, πελιδνόν, φλυκταίναις
 μικραῖς καὶ ἔλκεσιν ἐξηθηχός· τὰ δὲ ἐντός οὕτως ἐκάετο, ὥστε
 μήτε τῶν πάνυ λεπτῶν ἱματίων καὶ σινδόνων τὰς ἐπιβολὰς μήτ'
 ἄλλο τι ἢ γυμνὸν ἀνέχεσθαι, ἡδισταί τε ἂν ἐς ὕδωρ ψυχρὸν σφᾶς
 αὐτοὺς ρίπτειν· καὶ πολλοὶ τοῦτο τῶν ἡμελημένων ἀνθρώπων
 καὶ ἔδρασαν ἐς φρέατα τῆ διψῆ ἀπαύστῳ ξυνεχόμενοι· καὶ ἐν τῷ
 ὁμοίῳ καθεισθῆκει τό τε πλεόν καὶ ἔλασσον ποτόν· καὶ ἡ ἀπορία
 τοῦ μὴ ἡσυχάζειν καὶ ἡ ἀγρυπνία ἐπέκειτο διὰ παντός· καὶ τὸ
 σῶμα, ὅσον περ χρόνον ἡ νόσος ἀκμάζει, οὐκ ἐμαραίνετο, ἀλλ'
 ἀντεῖχε παρά δόξαν τῆ ταλαιπωρία, ὥστε ἡ διεφθείροντο οἱ πλεί-
 στοι ἐναταῖοι καὶ ἐβδομαῖοι ὑπὸ τοῦ ἐντός καύματος ἔτι ἔχοντές τι
 δυνάμεως, ἢ, εἰ διαφύγοιεν, ἐπικατιόντος νοσήματος ἐς τὴν κοι-
 λίαν καὶ ἐλκώσεώς τε αὐτῆ ἰσχυρᾶς ἐγγιγνομένης καὶ διαβροίας
 ἅμα ἀκράτου ἐπιπιπτούσης οἱ πολλοὶ ὕστερον δι' αὐτὴν ἀσθενεῖα
 ἀπεφθείροντο· διεξήει γὰρ διὰ παντός τοῦ σώματος ἀνωθεν ἀρχά-
 μενον τὸ ἐν τῆ κεφαλῇ, πρῶτον ἰδρυθὲν κακόν, καὶ εἴτις ἐκ τῶν
 μεγίστων περιγένοιτο, τῶν γε ἀκρωτηρίων ἀντίληψις αὐτοῦ ἐπε-
 σήμαινε· κατέσκηπτε γὰρ ἐς αἰδοῖα καὶ ἐς ἄκρας χεῖρας καὶ πό-
 δας, καὶ πολλοὶ στερισκόμενοι τούτων διέφευγον, εἰσὶ δ' οἱ καὶ
 τῶν ὀφθαλμῶν· τοὺς δὲ καὶ λήθη ἐλάμβανε παραυτίκα ἀνασπέν-
 τας τῶν πάντων ὁμοίως καὶ ἠγνόησαν σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ τοὺς
 ἐπιτηδείους· γενόμενον γὰρ κρεῖσσον λόγου τὸ εἶδος τῆς νόσου

τά τε ἄλλα χαλεπωτέως ἢ κατὰ τὴν ἀνθρώπειαν φύσιν προσέπιπτεν ἐκάστω καὶ ἐν τῷδε ἐδῆλωσε μάλιστα ἄλλο τι ὄν ἢ τῶν ξυντρόφων τι· τὰ γὰρ ὄρνεα καὶ τετράποδα, ὅσα ἀνθρώπων ἄπτεται, πολλῶν ἀτάφων γιγνομένων ἢ οὐ προσήει, ἢ γευσάμενα διεφθείρετο· τεκμήριον δὲ τῶν μὲν τοιούτων ὄρνιθων ἐπίλειψις σαφῆς ἐγένετο, καὶ οὐχ ἑωραῖντο οὔτε ἄλλως οὔτε περὶ τοιοῦτον οὐδὲν οἱ δὲ κύνες μᾶλλον αἰσθησιν παρεῖχον διὰ τὸ ξυνδιαιτᾶσθαι. Ἴδὲ μὲν οὖν νόσημα, πολλὰ καὶ ἄλλα παραλιπόντι ἀτοπίας, ὡς ἐκάστω ἐτύγχανέ τι διαφερόντως ἐτέρῳ πρὸς ἕτερον γιγνόμενον, τοιοῦτον ἦν ἐπὶ πᾶν τὴν ιδέαν· καὶ ἄλλο παρελύπει κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον οὐδὲν τῶν εἰωθότων, ὃ δὲ καὶ γένοιτο, ἐς τοῦτο ἐτελεύτα· ἔθνησκον δὲ οἱ μὲν ἀμελεία, οἱ δὲ καὶ πάνυ θεραπευόμενοι· ἐν τε οὐδὲν κατέστη ἴαμα ὡς εἰπεῖν ὅτι χρῆν προσφέροντας ὠφελεῖν· τὸ γὰρ τῷ ξυνενεγκὸν ἄλλον τοῦτο ἔβλαπτε· σῶμά τε αὐταρκες ὄν οὐδὲν διεράνη πρὸς αὐτὰ ἰσχύος πέρι ἢ ἀσθενείας, ἀλλὰ πάντα ξυνήρει καὶ τὰ πάση διαίτη θεραπευόμενα· δεινότατον δὲ παντὸς ἦν τοῦ κακοῦ ἢ τε ἀθυμία, ὁπότε τις αἰσθοῖτο κάμνων· πρὸς γὰρ τὸ ἀνέλπιστον εὐθύς τραπόμενοι τῇ γνώμῃ πολλῶ μᾶλλον προῖεντο σφᾶς αὐτοὺς καὶ οὐκ ἀντεῖχον, καὶ ὅτι ἕτερος ἀφ' ἐτέρου θεραπείας ἀναπιμπλάμενοι, ὥσπερ τὰ πρόβατα ἔθνησκον· καὶ τὴν πλείστον φθόρον τοῦτο ἐνεποίει· εἴτε γὰρ μὴ θέλοιεν δεδιότες ἀλλήλοις προσιέναι, ἀπώλλυντο ἐρήμοι, καὶ οἰκίαι πολλαὶ ἐκενώθησαν ἀπορίᾳ τοῦ θεραπεύσοντος, εἴτε προσίοιεν, διεφείροντο, καὶ μάλιστα οἱ ἀρετῆς τι μεταποιούμενοι· ἀισχύνη γὰρ ἠφείδουν σφῶν αὐτῶν, εἰσιόντες παρὰ φίλους, ἐπεὶ καὶ τὰς ὀλοφύρσεις τῶν ἀπογιγνομένων τελευτῶντες καὶ οἱ οἰκεῖοι ἐξέκαμνον, ὑπὸ τοῦ πολλοῦ κακοῦ νικώμενοι· ἐπὶ πλέον δὲ ὁμοῦ οἱ διαπεφυγότες τὸν τε θνήσκοντα καὶ τὸν πονούμενον ὠκτίζοντο διὰ τὸ προειδέναι τε καὶ αὐτοὶ ἤδη ἐν τῷ θαρσαλέῳ εἶναι· οἷς γὰρ τὸν αὐτὸν ὥστε καὶ κτείνειν οὐκ ἐπελάμβανε· καὶ ἐμακαρίζοντό τε ὑπὸ τῶν ἄλλων καὶ αὐτοὶ τῷ παραχρῆμα περιχαρεῖ καὶ ἐς τὸν ἔπειτα χρόνον ἐλπίδος τι εἶχον κούφης μηδ' ἂν ὑπ' ἄλλου νόσηματός ποτε ἔτι διαφθαρήναι. Ἐπίεσε δ' αὐτοὺς μᾶλλον πρὸς τῷ ὑπάρχοντι πόνῳ καὶ ἢ ξυγκομιδῇ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἐς τὸ ἄστυ,

καὶ οὐχ ἦσσαν τοὺς ἐπελθόντας· οἰκιῶν γὰρ οὐχ ὑπαρχουσῶν, ἀλλ' ἐν καλύβαις πνιγηραῖς ὥρα ἔτους διαιτωμένων, ὁ φθόρος ἐγένετο οὐδενὶ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ νεκροὶ ἐπ' ἀλλήλοις ἀποθνήσκοντες ἔκειντο καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐκαλινδοῦντο καὶ περὶ τὰς κρήνας ἀπάσας ἡμιθνήτες τοῦ ὕδατος ἐπιθυμίᾳ· τὰ τε ἱερά, ἐν οἷς ἐσκήνηντο, νεκρῶν πλέα ἦν, αὐτοῦ ἐναποθνησκόντων· ὑπερβιαζομένου γὰρ τοῦ κακοῦ, οἱ ἄνθρωποι, οὐκ ἔχοντες, ὅτι γένωνται, ἐς ὀλιγωρίαν ἐτράποντο καὶ ἱερῶν καὶ ὁσίων ὁμοίως, νόμοι τε πάντες ξυνεταράχθησαν, οἷς ἐχρῶντο πρότερον περὶ τὰς ταφάς, ἔθαπτον δέ, ὡς ἕκαστος ἐδύνατο, καὶ πολλοὶ ἐς ἀναισχύντους θήκας ἐτράποντο σπάνει τῶν ἐπιτηδείων διὰ τὸ συχνούς ἤδη προτεθνάγει σφίσιν· ἐπὶ πυράς γὰρ ἀλλοτρίας φθάσαντες τοὺς νήσαντας οἱ μὲν ἐπιθέντες τὸν ἑαυτῶν νεκρὸν ὑψήπτον, οἱ δὲ καιομένου ἄλλου ἄνωθεν ἐπιβαλόντες ὄν φέροιεν ἀπήεσαν».

§ 28. Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ περιγραφή τῆς νόσου, ἔνθα ἐξετάζεται ἡ ἀρχὴ καὶ αἱ αἰτίαι, εἶτα δὲ ἡ φύσις, τὰ συμπτώματα καὶ ἡ φθορὰ ταύτης τῆς μαινομένης νόσου, δοῦσα ἀφορμὴν εἰς πλείστας ἀπομιμήσεις εἴτε προσφυσεῖς εἴτε καὶ μῆ. Διὰ ταύτης ὁ ἱστορικὸς εἰσάγει ἡμᾶς οἷον εἰς τι στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον, ἔνθα μαίνεται ἡ ἐπιδημία καὶ βασιλεύει ἡ ἀπελπισία καὶ ἐν τῇ μετὰ τοῦ συγγραφέως ἐναγωνίῳ ἐπισκέφει τοιοῦτου, οἷον εἰς μάτην ἐμέλλομεν ἀναζητεῖν ἀλλαχοῦ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, μανθάνομεν ζωηρῶς λεπτομερείας περὶ τοῦ κρούσματος, τῶν θυμάτων, τῶν παθημάτων καὶ ἀφορήτων βασάνων αὐτῶν, καὶ δὴ καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς θεραπείας δι' ἔλλειψιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀντιμιασματικῶν καὶ χημικῶν ἰαμάτων, μόνον δὲ γινώσκομεν περὶ τῆς διὰ πυρῶν καθαρίσεως τοῦ ἀέρος κατὰ συμβουλήν τοῦ παρευρεθέντος Ἱπποκράτους. Πολλαχῶς δὲ καὶ οἱ νεώτεροι κριτικοὶ καὶ ἐπιστήμονες ἐπειράθησαν ἐκλαβεῖν αὐτήν, οἱ μὲν ὡς λοιμικὴν ἢ τυφοειδῆ πυρετόν, οἱ δὲ ὡς βουβωνικὸν πυρετόν ἢ χαισικὴν πανώλη, ἄλλοι ὡς τύπον στρατιωτικὸν ἢ πυρετόν στρατιωτικόν, καὶ ἄλλοι τέλος πάντων Αἰθιοπικὸν πυρετόν, μiasματικόν, σηπτικόν καὶ ἐλκώδη. Μετὰ τὴν σφοδρότητα, μεθ' ἧς κατ' ἀρχὰς ἐγένεσθη τὸ νόσημα, ὕστερον ἐλώφησεν ὁπωσοῦν καὶ ὑπὸ τοῦ

νοσήματος, εἰς τοιαύτην ὕφασιν περιελθόντος, ἐτελεύτησεν ὁ μέγας Περικλῆς κατὰ τὴν παρατίρησιν τοῦ Πλουτάρχου (Περικλ. 38)· « τότε δὲ τοῦ Περικλέους ἔοικεν ὁ λοιμὸς λαβέσθαι λαβὴν οὐκ ὀξεῖαν, ὥσπερ ἄλλων, οὐδὲ σύντονον, ἀλλὰ βληχρᾶ τινι νόσῳ καὶ μῆκος ἐν ποικίλαις ἐχούσῃ μεταβολαῖς διαχρωμένῃ τὸ σῶμα σχολαίως καὶ ὑπερείπουσαν τὸ φρόνημα τῆς ψυχῆς ». Τὴν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ ὀλεθρίου ἐπιρροῆν τοῦ λοιμοῦ ἄριστα περιγράφει ὁ Θουκυδίδης. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ ἀσθενειῶν.

§ 29. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ ἐν συνόψει εἰς τὰ ἔργα τῆς ἰατρικῆς καὶ τὰ θεραπευτικά, ὧν ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ ἰατροί, καταλέγεται ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκου (Δ'. 177-182) ὁπωσοῦν φύρδην κατὰ τὸ εὐνήθες ἢ ἐξῆς ὀνοματολογία· « ἰατρεία, ἰασίς, ἐξιᾶσθαι, ἰώμενος, ἰάσιμος, ἀνίατος, ἰάματα· καὶ ὁ μισθὸς ἰατρεία, καὶ τὸ ἐργαστήριον ἰατρεῖον· θεραπεία, ἰατρία, ἀκέσασθαι, ἐξακέσασθαι, ἀκεστής, ἀκήματα, ὡς Ὀμηρος, καὶ πανακῆ φάρμακα, καὶ ἐξακούμενος· ἐπιμέλεια, κομιδὴ, νοσηλεία, νοσηλεῦσαι, ἐκνοσηλεῦσαι, νοσοκομῆσαι, νοσοτροφία· ἀρρώσσειν, ἀρρώστημα, ἀρρώστια· ὑγίεια, ὑγιαίνειν, ὑγιής· διαίτα, διαίτησις· τάχα δ' ἂν ἰατρῶ προσήκοι καὶ κρίσιμος ἡμέρα. Μένανδρος γὰρ περὶ τῆς ἐβδόμης λέγων φησὶν· « κρίσιμος γὰρ αὕτη γίνεται »· τομή, τεμεῖν, ἐκτεμεῖν, ἐμπρῆσαι, καῦσαι, καῦσις· φαρμακεία, φαρμακοποιία· τὸ δὲ φαρμάξαι ἀμφίβολον, ὥσπερ ὁ φαρμακεὺς καὶ ἡ φαρμακίς ἐπὶ τῶν βλαπτόντων μᾶλλον ἀκούεται· πλήρωσις κένωσις, πληρῶσαι, κενῶσαι, ἰσχειν, ἰσχαίνειν· στῆσαι ρεῦμα, ἐπισχεῖν, προκαλέσασθαι, ἐκκαλέσασθαι, ἐπισπάσασθαι, ἐφελκύσασθαι· τὸ δὲ κενῶσαι διὰ καθάρσεως καὶ ἐξινῶσαι λέγουσιν καὶ ἐξινωμένον ἢ κωμωδία τὸν κεκαθαρμένον φησὶν, ὡς ἐκ τῶν ἰνῶν φερομένης τῆς χολῆς· τὸν δ' αὐτὸν καὶ ὑπερινωμένον φασὶ καὶ ὑπέρινον· — κατευθῆναι τὸ ἐκχωρῆσαν ἄρθρον ἡπίως, πρᾶως· παιώνια φάρμακα, ἀλεξητήρια, λυτήρια, ἐλατήρια τὰ κενῶντα, ἰσχαίμα· σχάσαι φλέβα, λυσαι φλέβα, διελεῖν σάρκα, διατεμεῖν σάρκα, ἀμύξαι σάρκα, ἀνοιξαι σάρκα, ἐπιγράψαι· ἐξελεῖν ὄστρον, ἐξαρθρῶσαι, ἀποτεθραυσμένον, παρατεθραυσμένον, ξέσαι ὄστρον, ἀποξέσαι κολλήσαι, κολάσαι, τὸ ἀνοιδαῖνον συστῆλαι· πάσαι φάρ-

μακον, ἐπιθεῖναι φάρμακον, ἐπιπάσαι, καθἄραι τὸ ἐρρύπωμένον· καὶ δίαιτα δὲ καὶ διαιτῆσαι ἰατρικὸν ἔργον καὶ καταντλεῖν καὶ καταβρέχειν καὶ καταιονεῖν, καὶ αἰδόνησις καὶ καταϊόνησις, καὶ καταπλάσαι καὶ ἐπιπλάσαι καὶ ἐναλειψαὶ καὶ ἐγγράψαι· Ἀριστοφάνης δ' ἐν τῷ Γῆρα φησὶν, «ὀφθαλμιάσας πέρυσιν, εἴτ' ἔσχον κακῶς, ἔπειθ' ὑπαλειφόμενος παρ' ἰατρῶν».

§ 30. Ἐργαλεῖα δὲ ἰατρῶν, καίτοι ἐν μέρει σποράδην ἐν τοῖς προηγουμένοις καταλεχθέντα ἀναφέρονται ἐν συνόψει παρὰ τῷ αὐτῷ (Δ', 181 - 184), ἀναμιξ ἰατρικὰ μετὰ χειρουργικῶν, τάδε· «σμίλη, ψαλῖς, τομεύς, ὑπογραφίς, ὠτογλυφίς, μήλη, βελόνη, ξυστήρ, ὀδοντοξέστης, ὀδοντάγρα, εὐδίων· καὶ μηλῶσαι τὸ τὴν μήλην καθεῖναι· ἔθεν καὶ Φρύνιχος ὁ κωμικός, «ἔμει καταμηλῶν· φλέγματος γὰρ εἰ πλέως»· ἦπου δὲ καὶ δεσμὰ καὶ κατάπλασμα ἐν Γηρυτάδῃ, καὶ ὀθόνιον τὸ ἐπίδεσμον· καὶ τελαμῶνα δ' ἂν εἰποις σινδονίτην, καὶ φάρμακον καταπλαστὸν κατὰ Ἀριστοφάνην, ἀφ' οὗ καὶ τὸ καταπλαστὸν εἶρηκεν· τὸ γὰρ περιαιπτόν ἀλεξιφάρμακον· καὶ μότους μοτῶσαι· καὶ ποδοστράβη δὲ ἡ τὰ στρέμματα κατευθύνουσα ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ἐργαλεῖον ἰατρικόν· καὶ λεκάνη, ἧς τὸν πυθμένα Ἄλεξις πτερνίδα καλεῖ· καὶ μαχαίρια δὲ ἐκάλουν οἱ νέοι κωμῳδοί, ἐν οἷς ἀπέσχαζον ἢ ἔσχαζον· οὕτω γὰρ ἔλεγον τὸ ἀμύσσειν, ὃ οἱ νῦν κατασχάζειν· καὶ μὴν καὶ σικύα ἐν τι τῶν ἐργαλείων, ὡς Κράτης ὁ κωμικός, «ἀλλὰ σικύαν περιβαλῶ σοι, κατατλής ἀποσχάσω»· καὶ κηρωτὴν δ' ἂν εἰποις ἐπὶ τῶν ἰατρικῶν, Ἀριστοφάνους εἰπόντος, «ὀθόνια, κηρωτὴν παρασκευάζεται»· ἐν δὲ Ἀντιφάνους Τραυματίᾳ καὶ ταῦτα τῶν ἰατρικῶν σκευῶν «κατεσκευασμένος λαμπρότατον ἰατρεῖον εὐχάλκοις πάνυ λουτηρίοισιν, ἐξαλείπτροις, κυλιχινίσιν, σικύαισιν, ὑποθέτοισιν».

§ 31. Περί δὲ φαρμάκων ἀδύνατον ἐκθεῖναι ἐνταῦθα ὅλον κατάλογον ἱαματικῶν βοτανῶν καὶ φυτικῶν οὐσιῶν ὡς καὶ γεωλογικῶν ὡς ἐν τινι φαρμακείῳ. Ἄλλ' εὐχῆς ἔργον ἔμελλεν εἶναι, ἐάν τις τῶν ἐπιστημόνων ἰατρῶν ἢ φαρμακολόγων καὶ βοτανικῶν ἀνελάμβανε τὴν ἐπίπονον ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἰατρικοῖς καὶ βοτανικοῖς συγγραφεῦσι ἢ καὶ τοῖς γραμματικοῖς, ὅσοι ἐκ τούτων ἠρύσαντο, ἰδιοτήτων τῶν διαφό-

ρων φυτικῶν ἰδίως οὐσιῶν καὶ παραβάλλων αὐτάς πρὸς τὰς νῦν ἀπαντώσας ἐν Ἑλλάδι βοτάνας, παρῆχε σπουδαιοτάτην καὶ φιλόνηρον ὑπηρεσίαν τῇ ἱαματικῇ τέχνῃ τῶν Ἀσκληπιαδῶν. Τοσοῦτον μόνον σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι διηροῦντο εἰς φάρμακα δηλητήρια καὶ τοῦναντίον εἰς ἄλλα σωτήρια ἢ ἀλεξιφάρμακα (Πολυδ. Ε', 132) « φάρμακον ὀλέθριον, δηλητήριον, θανάσιμον· οὐ γὰρ προσιέμαι τὸ θανατήσιον, ἴσως δὲ τὸ φθοροποιὸν καὶ διαφθαρτικὸν καὶ θανατηφόρον καὶ βιαιότερον τὸ ἐπιθάνατον καὶ ἐπιφθορον· ὡς δὲ Ὀμηρος ἀνδροφόνον, ἀφ' οὗ εἶποις ἂν καὶ φονικὸν φάρμακον· οἱ δὲ καὶ τὰ ἐλατήρια φάρμακα ἐπὶ τούτου τάττουσιν ὡς διὰ κενώσεως ἀναιροῦντα, ὥσπερ τὸ ἀκόνιτον καὶ τὸν ἐλλέβορον· τὸ γὰρ κώνειον κατὰ ψυξίν ἀναιρεῖ, ὥσπερ ὁ μανδραγόρας κατὰ καρηβαρίαν, διακέκριται δὲ ταῦτα, μέτρῳ καὶ ἀμετρίᾳ· τὰ δὲ ἐναντία φάρμακα εἶποις ἂν σωτήρια, ἀλεξητήρια, ἀλεξίκακα, ἀλεξιφάρμακα, παιώνια, ἀντίτομα (οἰονεὶ ἀντιφάρμακα), λυτήρια, οὐκ οἶδα εἰ καὶ λύσια· βιαιότερον γὰρ τὰ ἰάσιμα καὶ ἰατήρια ».

§ 32. Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰδομεν ὅτι ὁ Ἕλληνας ἰατρός συνήθως ἦν ὁ αὐτὸς καὶ κλινικὸς παθολόγος καὶ χειρουργός· διὸ καὶ μεταξὺ τῶν ἔργων καὶ ἐργαλείων τῶν ἰατρῶν ἀναφέρονται καὶ παθολογικὰ καὶ χειρουργικὰ ἔργα καὶ ὄργανα ἀναμίξ. Ἐνταῦθα παρατηρητέον συνάμα ὅτι καὶ ἐπὶ ἐσωτερικῶν νοσημάτων ἐγένετο συχνάκις χρῆσις τῶν ἐξωτερικῶν θεραπειῶν τῆς τομῆς καὶ καύσεως. Διότι ἀνατομῆς πρὸς ἐπιστημονικοῦς σκοποῦς, οἶους ἢ καθ' ἡμᾶς ἀνατομία ἐπιδιδῶκει, ἀμυδρά τινα μόνον ἰχνη διαφαίνονται. Μόνον παρὰ Πλουτάρχῳ (Υγ. παραγ. 15) ἀναφέρεται παράδειγμα τολμηρᾶς ἀποκείρας πρὸς λαρυγγοτομίαν ἢ τραχειοτομίαν ἀνδρὸς καταπιόντος ἄκανθαν ἰχθύος, ἀλλ' ἀποθανόντος συνεπειᾶ τῆς ἐγχειρήσεως. « Νίγρος ὁ ἡμέτερος, ἐν Γαλατία σοφιστεύων, ἄκανθαν ἰχθύος ἐτύγγανε καταπεπωκώς· ἐτέρου δ' ἐπιφανέντος ἔξωθεν σοφιστοῦ καὶ μελετῶντος, ὑφειμένου δόξαν παρασχεῖν ὀρρώδων, ἔτι τῆς ἀκάνθης ἐνισχυομένης ἐμελέτησε· μεγάλῃ δὲ φλεγμονῇ καὶ σκληρᾷ γενομένης, τὸν πόνον οὐ φέρων, ἀνεδέξατο τομὴν βαθεῖαν· ἡ μὲν οὖν ἄκανθα διὰ τοῦ τραύματος

ἐξηρέθη, τὸ δὲ τραῦμα χαλεπὸν γεγόμενον καὶ ρευματικὸν ἀνείλεν αὐτόν». Ἐνταῦθα ἐπίσης μνημονευτέα ἐν παρόδῳ καὶ τινὰ παραδείγματα, μαρτυροῦντα εἶδος τι νεκροφίας ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Συνήθως κρίνεται, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον πρᾶγμα ἀνοσιώτατον τὸ ἀνατέμνειν ἀνθρώπου νεκρόν. Ἐν τούτοις εὐρίσκονται περιπτώσεις ἐρεύνης τῶν σπλάγγων ἀνθρωπίνου σώματος, εἰ καὶ μὴ πρὸς καθαρῶς ἐπιστημονικοὺς σκοποὺς, ἀλλ' ὅμως ὡς ἀναντίβροτον τεκμήριον καὶ πειστήριον. Στέφανος ὁ Βυζάντιος (λ. Ἀνδανία), διηγούμενος περὶ τοῦ ἥρωος Ἀριστομένους, λέγει· «τοῦτον οἱ Λακεδαιμόνιοι πολλάκις αὐτοὺς νικήσαντα θαυμάσαντες, ὡς μόλις ἐκράτησαν ἐν τῇ Μεσσηνιακῇ, ἀνατεμόντες ἐσκόπουν, εἰ παρὰ τοὺς λοιποὺς ἐστὶ τι, καὶ εὔρον σπλάγγον ἐξηλλαγμένον καὶ τὴν καρδίαν δασεῖαν, ὡς Ἡρόδοτος καὶ Πλούταχος καὶ Ριανός». Καὶ ἐνταῦθα μὲν αἰτία ἦν ἡ περιέργεια· ἐν ἄλλῃ δὲ περιπτώσει ἡ προσβληθεῖσα φιλοτιμία. Περὶ τοῦ Μεσσηνίου Ἀριστοδήμου, οὗ ἡ θυγάτηρ διεβάλλετο ἐπὶ ἐγκυμοσύνῃ, λέγει ὁ Παυτανίας (Δ', 9, 5)· «τέλος δὲ ἐς τοσοῦτον Ἀριστόδημον προήγαγεν, ὡς ἐκμανέντα ὑπὸ τοῦ θυμοῦ τὴν θυγατέρα ἀποκτεῖναι· μετὰ δὲ ἀνέτεμνε καὶ ἀπεδείκνυεν αὐτὴν οὐκ ἔχουσαν ἐν γαστρὶ». Ἄλλὰ καὶ ὁ Εὐστάθιος (εἰς Ἰλ. Α, 189) σημειοῖ· «οὐ γὰρ δήπου τετρίχεται τὸ κῆρ ἐξ ἀνάγκης, εἰ καὶ τινες καρδίαι ἐξ ἀνατομῆς τοιαῦται ἐφάνησαν κατὰ τὴν παλαιὰν ἱστορίαν, ὡς καὶ ἡ τοῦ Λυσάνδρου καὶ ἡ τοῦ κυνὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου». Ἄλλὰ δυσκόλως ἐκ τοιούτων παραδειγμάτων δυνάμεθα εἰκάσαι τι κατ' ἀναλογίαν καὶ περὶ ἀνατομῶν καὶ νεκροψιῶν χάριν ἐπιστημονικῶν σκοπῶν.

§ 33. Ἐπὶ πᾶσιν οὐχὶ ἄσκοπον κρίνομεν ἐνταῦθα καὶ βραχυτάτην σύνοψιν τῆς ἀρχαίας ἱατρικῆς φιλολογίας καὶ τὴν μνείαν κυριωτάτων τινῶν πονημάτων τῆς ἐρευνώσεως αὐτὴν νεωτέρας κριτικῆς. Μετὰ τοὺς ἥρωας ἱατροὺς τῆς παραδόσεως καὶ τῶν Ὀμηρικῶν ποιημάτων, τοὺς γνησίους Ἀσκληπιάδας, καὶ τοὺς ἱερατικοὺς ἱατροὺς τοὺς ἐπικληθέντας καὶ αὐτοὺς Ἀσκληπιάδας καὶ τοὺς ἐκ τῆς παλαιστρας πλουτίσαντας τὴν τέχνην διὰ γυμνασίων καὶ τῆς ἄλλης διαιτητικῆς, διανοίγει τὴν χορείαν τῶν

διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ συγγραφῆς διαπρεφάντων ἰατρῶν ὁ πατὴρ τῆς Ἰατρικῆς, Ἴπποκράτης ὁ Κῶος ἐξ Ἀσκληπιαδῶν (460-370 π.Χ.), γράψας ἐν πολλοῖς ἄλλοις 78 τὸν ἀριθμὸν (ὧν τινα κρίνονται μὴ γνήσια) Περὶ ἐπιδημιῶν, Προγνωστικόν, Ἀφορισμούς, Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων, Περὶ διαίτης ὀξέων, Περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τραυμάτων, Περὶ ἀγμῶν κ.λ. (ἐκδοθέντα ὑπὸ C. G. Kühn, ἐν Λειψία 1825-1827) ἐν 3 τόμοις). — Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ Θεόφραστον, γράψαντας ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν καὶ πολλὰ ὠφέλιμα τῇ ἰατρικῇ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐνθα λέγεται ὅτι ἐγένετο χρῆσις καὶ πτωμάτων νεκρῶν καὶ ζώντων κακούργων πρὸς ἰατρικὰς ἐρεῦνας, ἀναφέρονται ὡς ἀνατόμοι Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος (280 π.Χ.) καὶ Ἐρασίστρατος ὁ Κεῖος (280 π.Χ.). Μετὰ τὴν εἰς διαιτητικὴν (ιατρικὴν), χειρουργίαν καὶ φαρμακείαν ἢ ριζοτομίαν διαίρεσιν Φιλίνος ὁ Κῶος καὶ Σεραπίων ὁ Ἀλεξανδρεὺς (250 π.Χ.) ὡς ἐμπειρικοί, Ἀρχάγαθος ἐν Ῥώμῃ (220 π.Χ.) καὶ Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθύνιος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κικέρωνος ὁ ἀνατόμος Ροῦφος ὁ Ἐφέσιος (50 μ.Χ.), ὁ ἐμπειρικός Ἀνδρόμαχος καὶ Ξενοκράτης ὁ Ἀφροσιδιεύς (50 μ.Χ.)· Πεδάνιος Διοσκορίδης ὁ Ἀναζαρβηνός (60 μ.Χ.) ὡς βοτανικός καὶ φαρμακολόγος, γράψας Περὶ ὅλης ἰατρικῆς (ἐκδοθὲν ὑπὸ Spengel ἐν Λειψία 1829-30 ἐν 2 τόμοις)· ὁ μεθοδικὸς Σορανός ὁ Ἐφέσιος (120 μ.Χ.). Ἐκ τῆς σχολῆς τῶν κληθέντων πνευματικῶν Ἀθήναιος ἐκ Κιλικίας (50 μ.Χ.). Ἐκ τῆς σχολῆς τῶν πνευματικῶν καὶ ἐκλεκτικῶν Ἀρχιγένης ὁ Ἀπαμεύς (100 μ.Χ.). Ἀρεταῖος ὁ Καππαδόκης (110 μ.Χ.) ἔγραψε τέσσαρα σωζόμενα ἔτι ἀτελεῖ συγγραμμάτια (ἐκδοθέντα ὑπὸ C. G. Kühn ἐν Λειψία 1828 ἐν 2 τόμοις). Κλαύδιος Γαληνός ὁ Περγαμηνός (131 μ.Χ.) ὁ μετὰ τὸν Ἴπποκράτην ἐπισημότερος ἰατρός τῆς ὀψίας ἀρχαιότητος, ὡς συγγραφεὺς δὲ ὁ γονιμώτατος πάντων (τὰ πολυάριθμα συγγράματα τούτου, ἐν οἷς ἑκατὸν ἀναμφισβητήτως γνήσια ἐξέδωκεν ὁ C. G. Kühn ἐν Λειψία 1821-33 ἐν 20 τόμοις). Εἶτα Ὀρειβάσιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς (400 μ.Χ.), γράψας Ἑβδομηκοντάβιβλον, ἢ μᾶλλον ἀπλῶς ἐρανισάμενος συλλογὴν ἐκ διαφόρων ἰατρῶν ἧς ἀποσπάσματα μόνον σώζονται (ἐκδοθέντα ὑπὸ C.F.

Mathaei ἐν Μόσχᾳ 1808). Οἱ ἐξ ὧν ἠρανίσθη κατὰ λέξιν ὁ Ὀρειδάσιος ἱατροὶ ἦταν εἴκοσι τὸν ἀριθμὸν, οἶδε· Ἀγαθῖνος Ἄντυλλος, Ἀπολλώνιος, Ἀρχιγένης, Ἀθήναιος, Διεύχης, Διοκλῆς, Ζώπυρος, Ἡρόδοτος, Ἰούστος, Κτησίας, Λύκος, Μενέμαχος, Μνησίθεος Ἀθηναῖος, Μνησίθεος Κυζικηνός, Ξενοκράτης, Σαβῖνος, Φιλότιμος, Φιλούμενος· — Ἀέτιος (540 μ. Χ.), γράψας βιβλία ἱατρικὰ ἐκκαίδεκα (ἐκδοθέντα ὑπὸ Ἄλδου ἐν Βενετίᾳ 1534), Ἀλέξανδρος ὁ ἐκ Τράλλεων (550 μ. Χ.), γράψας Βιβλίον θεραπευτικὸν (ἐκδοθὲν ἐν τῇ συλλογῇ τῶν κυριωτάτων ἱατρῶν ὑπὸ A. Haller καὶ P. Vicat ἐν Lausanne 1784-87), Παῦλος ὁ Αἰγινήτης (670 μ. Χ.) γράψας Ἐπιτομὴν ἱατρικῆς ἐν ἑπτὰ βιβλίοις (ἐκδοθεῖσαν ἐν Βασιλείᾳ 1538). Θεοφάνης Νόννος (930 μ. Χ.) γράψας Ἐπιτομὴν τῶν ἱατρικῶν θεωρημάτων (ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ J. S. Bernard ἐν Gotha 1794-95 ἐν 2 τόμοις) καὶ ἄλλοι τινὲς ἤττον ἐπίσημοι. — Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν νεωτέρων ἱστορικῶν περὶ ἱατρικῆς συγγραμμάτων τῶν πλατύτερον ἐρευνησάντων καὶ τὴν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι κατάστασιν αὐτῆς μνημονευτέον ἐνταῦθα τὸ καὶ ὑπὸ Κοραῆ γαλλιστὶ μεταφρασθὲν (Paris 1797) σύγγραμμα τοῦ Ἄγγλου W. Black, An historical sketch of medecine and surgery from their origin, London 1782. Ἐτι δὲ τὰ τοῦ K. Spengel, Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde, Halle 1800 καὶ Geschichte der Chirurgie 1805. Ἐτι δὲ καὶ τὸ τοῦ Οἰκονόμου Specimen pathologiae veterum Graecorum, Berolini, 1833.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΘΑΝΑΤΟΥ ΚΑΙ ΚΗΔΕΙΩΝ

§ 1. Μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ὅσον ἔνεστιν ἀκριβεστέραν καὶ λεπτομερεστέραν περιγραφὴν ἔθους, ὅπερ πρὸ παντὸς ἄλλου ἀποδεικνύει τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλλήνος, ἥτοι τὴν περιγραφὴν τῶν περὶ τὸν θάνατον καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἐθίμων, ἥτοι κηδεῖων, ταφῆς καὶ τάφων τῶν Ἑλλήνων. Τῷ ὄντι ἐξαίρετον χαρακτηριστικὸν τῶν Ἑλλήνων ἦν ἡ εὐσεβῆς εὐλάβεια ἢ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων, ἅπερ ἐπέβαλλε τοῖς ἐπιζῶσι πρὸς τοὺς ἀποθανόντας ἢ περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῶν τεθνεώτων βαθέως ἐρρίζωμένη ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν πολλῶν πίστις, καθ' ἣν ὁ θάνατος ἦν μακρὰ ἀποδημία καὶ ἀίδιος ἐξορία, ὁ δὲ τεθνεὼς καίπερ πιὼν ἐκ τοῦ ὕδατος τῆς λήθης οὐδαμῶς ἠδύνατο ἀποβάλλειν τὰς ἐν τῷ βίῳ ὀρέξεις καὶ συμπαθείας. Εὐρίσκομεν μὲν παρ' ἄλλοις ἔθνεσι τῆς ἀρχαιότητος μείζονα πομπὴν ἐν ταῖς κηδεύαις καὶ ἔθιμα, διαδηλοῦντα ἐντονώτερον τὴν ἐπὶ τῷ θανάτῳ ὀλίψιν, ἐκδηλουμένην πολλάκις διὰ σωματικῶν αἰκιῶν καὶ ἀγρίων ἀκρωτηριάσεων καὶ προβαίνουσαν μάλιστα καὶ εἰς τὴν ἀποτρόπαιον πρᾶξιν τῆς αὐτοθυσίας. Ἄλλ' ἡ ἥρεμος ἐκείνη εὐσέβεια ἢ ἐπιβάλλουσα ὡς ἱερώτατον καὶ προσφιλέστατον καθῆκον τὸ προσφέρειν τῷ ἀποικομένῳ τὴν τελευταίαν φιλόστοργον προσφορὰν καὶ παρέχειν αὐτῷ εὐαρέστους ἀποδείξεις διηνεκοῦς μνήμης διὰ τῆς ἐπιμελοῦς περιποιήσεως καὶ διακοσμήσεως τοῦ τάφου αὐτοῦ,

δι' αὐτόχρομα τυμβοκομίας, καὶ διὰ προσφορῶν περιοδικῶς ἐπαλαμβανομένων, παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ ἴσως ἐξάιρεται τόσον τρανῶς, ὡς παρὰ τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει. Παρακολουθήσωμεν λοιπὸν τούτοις τοῖς πενθίμοις, ἀλλὰ διὰ τὴν ρηθείσαν χαρακτηριστικὴν εὐσέδεικν καὶ παραμυθητικαῖς καὶ σχεδὸν ἱλαροῖς ἔθεσιν, ἀρχόμενοι ἀπ' αὐτῆς τῆς προσεγγίσεως τοῦ πάντως οὐχὶ τόσον εὐπροσδέκτου τούτου ξένου, τοῦ ἀκρυόεντος καὶ ταηλεγοῦς θανάτου, ἀπ' αὐτῶν τῶν λαισθίων πνοῶν τοῦ θνήσκοντος. Ἐνταῦθα πρὸ πάντων αἱ λεπτομέρειαι, οὐσαὶ δυνατώτεραι διὰ τὰς διττάς ἀρχαίας πηγάς, τὰς τε μαρτυρίας τῶν συγγραφέων καὶ τὰ ἀναμοχλευθέντα ἀρχαῖα μνημεῖα, καθίστανται καὶ ἀναγκαιότεραι χάριν τῆς τέχνης, τῆς φιλολογίας καὶ τῆς συγκρίσεως τοῦ ἀρχαίου ἔθους καὶ τῶν ἀρχαίων ὄρων πρὸς τὰ ἡμέτερα ἔθνη καὶ τοὺς παρ' ἡμῖν εἰθισμένους ἢ εἰσακτέους ὄρους. Ἀλλὰ καὶ ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων ποικίλαι συγγραφαὶ καὶ ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἠρμηνεύθησαν μνημεῖα, ὅσα ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ κλάδῳ τοῦ ἀρχαίου βίου.

§ 2. Διατείνονται τινες τῶν νεωτέρων ὅτι, ὅτε ἀσθενῆς τις ὑπὸ νοσήματος ἢ γήρως ἔπνεε τὰ λαισθια, ἢ δι' ἄλλην τινὰ ἔκτακτον αἰτίαν ἐξεμέτρει τὸ ζῆν, ἐπεκράτει ἢ συνήθεια τοῦ δέχεσθαι οἶνον διὰ τοῦ στόματος τὴν τελευταίαν αὐτοῦ πνοήν *). Ἀλλὰ τοιοῦτόν ἔθος, ἀδηλον ὅν εἰ ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Ἕλλησι, μαρτυρεῖται μόνον ὑπὸ Ῥωμαίων συγγραφέων ἴσως περὶ Ρώμης μόνον. Περὶ Ἑλλάδος ὁμως βεβαιούται ἀναμφηρίστως ὅτι τελευταῖον ἔργον στοργῆς πρὸς τοὺς θνήσκοντας ἦν ἡ σύγκλεισις τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ στόματος τοῦ τελευτήσαντος. Παρ' Ὀμήρῳ ἤδη ἔ Λαέρτης ὀδύρεται τὸν υἱὸν Ὀδυσσεῖα, διότι ἡ Πηνελόπη « οὐ κώκυς' ἐν λεχέεσσιν ἐὼν πόσιν, ὡς ἐπέοικεν ὀφθαλμοὺς καθελούσα· τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων ». (Ὀδ. Ω, 295)· διότι ἡ λέξις καθαιρεῖν, ἦτοι καταβιδάζειν καὶ συγκλείειν τὰ βλέφαρα ἦν ἢ πρὸς τοῦτο συνήθης ἔκφρασις (ὡς παρὰ Λατίνοις *comprimere oculos*.) Ἀλλαχοῦ (Ὀδ. Α, 424) ἡ σκιὰ τοῦ ἀνελεθόντος ἐκ

*) Κατ' Οὐίγγλιον Λίν. Δ, 685 « *extremum halitum ore legere* ».

τῶν νερτέρων Ἀγαμέμνωνος παραπονείται τῷ Ὀδυσσεῖ περὶ τῆς γυναικὸς Κλυταιμνήστρας, « ἢ δὲ κυνώπις νοσφίσατ', οὐδέ μοι ἔτλη ἰόντι περ εἰς Ἄϊδαο, χερσὶ κατ' ὀφθαλμούς ἐλέειν σὺν τε στόμ' ἐρεῖσαι ». Ἐπίσης ἀλλαχοῦ (Ἰλ. Α, 453) ὁ Ὀδυσσεύς, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντα Τρῶα, τὸν Ἰππασίδην Σῶκον, λέγει, « οὐ μὲν σοί γε πατήρ καὶ πότνια μήτηρ ὅσσε καθαιρήσουσι θανόντι περ »· ἐξ ὧν βλέπομεν ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο καθήκον ἐξετελείτο ὑπὸ τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν. Ἄλλὰ παρὰ Πλάτωνι (Φαίδ. σ. 118) τοῦ ἐκπνεύσαντος ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ καὶ τὰ ὄμματα στήσαντος Σωκράτους ἀντὶ παντὸς ἄλλου οἰκείου συγκλείει ὁ πεφιλημένος αὐτῷ Κρίτων, ὃς ἰδὼν τοῦτο, « ξυνέλαβε τὸ στόμα τε καὶ τοὺς ὀφθαλμούς ». — Μετὰ τοῦτο συνήθως συνεκάλυπτον τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ. Οὕτως ὁ θνήσκων Ἰππόλυτος παρ' Εὐριπίδῃ (Ἰππ. 1457) παρακαλεῖ τὸν πατέρα Θεσέα πρὸς τοῦτο· « κεκαρτέρηται τὰμ' ὄλωλα γάρ, πάτερ· κρύψον δέ μου πρόσωπον ὡς τάχος πέπλοις ». Μετὰ ταῦτα δὲ ἔλουον τὸν νεκρὸν καὶ ἤλειπον. Οὕτω παρὰ Πλάτωνι (Φαίδ. σ. 115 a) λέγει ὁ Σωκράτης· « σχεδὸν τί μοι ὦρα τραπέσθαι πρὸς τὸ λουτρόν· δοκεῖ γάρ βέλτιον εἶναι λουσάμενον πιεῖν τὸ φάρμακον καὶ μὴ πράγματα ταῖς γυναίξιν παρέχειν νεκρὸν λούειν ». Παρ' Ἰσαίῳ (π. Φιλοκτ. κλ. 41) λέγεται ὡσαύτως· « αἱ μὲν οὖν γυναῖκες περὶ τὸν τετελευτηκότα ἦσαν »· καὶ (π. Κιρ. κλ. 22) « δεομένης δὲ τῆς τοῦ πάππου γυναικὸς, ἐκ τῆς οἰκίας αὐτὸν ἐκείνης θάπτειν καὶ λεγούσης, ὅτι βούλοισ' ἂν αὐτὴ τὸ σῶμα ἐκείνου συμμεταχειρίζεσθαι μεθ' ἡμῶν καὶ κοσμησαί — ἐπίσθην ». Ἐκ τούτου βλέπομεν ὅτι τὸ λούειν καὶ ἀλείφειν ἢ χρίειν τὸν νεκρὸν ἐπετέλουν οὐχὶ ξένα πρόσωπα μισθούμενα πρὸς τοῦτο (ὡς ὁ παρὰ Ῥωμαίοις νεκροστόλος, *rollinctor*), ἀλλ' οἱ πλησιέστατοι συγγενεῖς καὶ ἰδίως αἱ γυναῖκες. Παρ' Εὐριπίδῃ (Φοινισ. 1327) ὁ Κρέων ἔρχεται πρὸς τὴν ἀδελφὴν Ἰοκάστην, ἵνα αὐτὴ λούσῃ τὸν θανόντα παῖδα αὐτοῦ Μενοικέα· « ἐγὼ δ' ἤκω μετὰ γέρων ἀδελφὴν γραίαν Ἰοκάστην, ὅπως λούσῃ πρόθηται σ' οὐκέτ' ὄντα παῖδ' ἐμόν· τοῖς γὰρ θανοῦσι χρὴ τὸν οὐ τεθνηκότα τιμὰς διδόντα χθόνιον εὖ σέβειν θεόν ». Διὸ παρὰ τοῦ αὐτοῦ Κρέων-

τος εξαιτείται καὶ ἡ Ἀντιγόνη περὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ ἀδελφοῦ Πολυνεΐκου (1667)· «σὺ δ' ἀλλὰ νεκρῷ λουτρὰ περιβαλεῖν μ' ἔα». Τῶν δύο τούτων διαδοχικῶν πράξεων τοῦ λουτροῦ καὶ τῆς κρίσεως, μνημονεύει ἤδη ὁ Ὅμηρος (Ἰλ. Σ, 343), ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῶν πρώτων τούτων ἐπικηδείων τιμῶν τῶν ἀπονεμηθεισῶν τῷ νεκρῷ τοῦ Πατρόκλου· «ἐτάροισιν κέκλετο δῖος Ἀχιλλεύς, ἄμφι πυρὶ στήσαι τρίποδα μέγαν, ὄρα τάχιστα Πάτροκλον λούσειαν ἄπο βρότον αἱματόεντα· οἱ δὲ λοетроχόον τρίποδ' ἴστασαν ἐν πυρὶ κηλέω, ἐν δ' ἄρ ὕδωρ ἔχεαν, ὑπὸ δὲ ξύλα δαίον ἐλόοντες· γάστρην μὲν τρίποδος πῦρ ἄμφεπε, θέρμετο δ' ὕδωρ· αὐτὰρ ἐπειδὴ ζέσσειν ὕδωρ ἐνὶ ἥνοπι χαλκῷ, καὶ τότε δὴ λούσαν τε καὶ ἤλειψαν λίπ' ἐλαίῳ· ἐν δ' ὠτειλάς πλησαν ἀλείφατος ἐννεώροιο». Ταύτην ὁμως τὴν δι' ἐλαίου ἢ μύρου κρίσιν οὐδαμῶς ἐναλλακτέον μετὰ τῆς πρὸς διατήρησιν τοῦ νεκροῦ ταριχεύσεως, οἷα παρ' Αἰγυπτίοις ἦν γενικῶς εἰθισμένη κατὰ τὸν Λουκιάνειον ἀφορισμὸν (π. πενθ. 21) «ταριχεύει δὲ ὁ Αἰγύπτιος». Ἐν Ἑλλάδι δὲ μόνον περὶ τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης γινώσκομεν ὅτι ἐταριχεύοντο ἐν μέλιτι, ὡς μανθάνομεν περὶ τοῦ ἐτέρου τῶν Σπαρτιατῶν βασιλέων Ἀγησιπόλιδος παρὰ Ξενοφῶντι (Ἑλ. Ε, 3, 19) ὅτι «ἐν μέλιτι τεθεῖς καὶ κομισθεὶς οἴκαδε ἔτυχε τῆς βασιλικῆς ταφῆς»· ὅστις βεβαίως περιεῖφθη οὕτως μέχρις οὗ τύχη ταύτης. Ἐν δὲ τῇ διαδοχικῇ ἀκολουθίᾳ τῶν ἐπικηδείων τούτων ἐθῶν καὶ ὁ Λουκιανὸς (π. πένθ. 11) καταλέγει τὰ αὐτὰ ταῦτα μετὰ τῶν συνήθων αὐτῷ εἰρωνικῶν προσθηκῶν· «μετὰ ταῦτα λούσαντες αὐτούς, ὡς οὐχ ἱκανῆς τῆς κάτω λίμνης λουτρὸν εἶναι τοῖς ἐκεῖ, καὶ μύρω τῷ καλλίστῳ χρίσαντες τὸ σῶμα πρὸς δυσωδίαν ἤδη βιαζόμενον — προτίθενται». Μετὰ ταῦτα, ἀλλὰ πρὸ τῆς προθέσεως, περιέβαλλον τὸν νεκρὸν διὰ καθαρῶν ἱματίων καὶ ἐστεφάνουν αὐτόν. Τὸ μὲν ἔθος τῆς περιβολῆς ὑποδεικνύει ἤδη ὁ Ἀρχίλοχος, περὶ οὗ ὁ Πλούταρχος (Πῶς χρή τ. ποιημ. ἀκ. β) λέγει. «ὅταν δὲ τὸν ἄνδρα τῆς ἀδελφῆς ἤρατισμένον ἐν θαλάττῃ καὶ μὴ τυχόντα ταφῆς, λέγῃ Ἑρηνῶν, μετριώτερον ἂν τὴν συμφορὰν ἐνεγκεῖν, εἰ κείνου κεφαλὴν καὶ γαρίεντα μέλη Ἥφαιστος καθαροῖσιν ἐν εἵμασιν ἀμφεπονήθη».

Ἐνταῦθα ἐκλαμβάνουσί τινες τὰ καθαρὰ εἴματα, ὡς λευκὰ ἱμάτια, ἀλλὰ ταῦτα μὴ ἀνήκοντα εἰς γεικὸν ἔθος, ἦσαν εὐχρηστα ἐπὶ περιβολῆς ἐπιφανῶν νεκρῶν, ὡς τοῦτο ἐξάγεται οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ Πλάτωνος τῶν περὶ ταφῆς τῶν ἱερέων, ἣν ἤθελε διάφορον καὶ κατὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων πολιτῶν, λέγων (Νομ. Β', σ. 947), «λευκὴν τὴν στολὴν ἔχειν πᾶσαν», εἰ καὶ τινες παραδέχονται τὴν διαφορὰν οὐχὶ ἐν τῷ χρώματι τῆς στολῆς ἀλλ' ἐν τοῖς ἄλλοις παρακολουθοῦσιν ἔθεσιν—, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ῥητῆς παρατηρήσεως τοῦ Πausανίου (Δ, 13) ὅτι «οἱ Μεσσηνιοὶ τῶν ἐπιφανῶν τὰς ἐκφορὰς ἐποιοῦντο ἐστεφανωμένων καὶ ἱμάτια ἐπιβεβλημένων λευκὰ». Ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲ ἐκλήπτειον πάλιν καὶ ὡς τοπικὴν συνήθειαν, εἰ καὶ μανθάνομεν περὶ Λακεδαιμονίων ὅτι προὔτιμων θάπτεσθαι ἐν πολεμικῇ φοινικίδι (Πλουτ. Λυκ. 27), καὶ οἱ ἔφηβοι ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν ἐφηβικῇ στολῇ, τῇ χλαμύδι, ἧτις ἠδύνατο εἶναι καὶ λευκὴ καὶ ἐρυθρά. Ἡ χρῆσις τῆς λευκῆς στολῆς προσεπιβεβαιούται καὶ ὑπὸ τοῦ Πausανίου (Δ, 13, 1), διηγουμένου περὶ τοῦ Ἀριστοδήμου ὅτι ἐκ τοῦ λευκοῦ ἱματίου, ὅπερ εἶδε καθ' ὕπνου, συνεπέρανε περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ «τὴν δὲ οἱ θυγατέρα ἐπιφανῆσαι μέλαιναν ἐσθῆτα ἔχουσαν καὶ φαίνουσαν τό τε στέρνον καὶ τὴν γαστέρα ἀνατετμημένα, ἀναφανείσαν δὲ ἀπορρίψαι μὲν τὰ ἀπὸ τῆς τραπέζης, ἀφελῆσθαι δὲ αὐτοῦ τὰ ὄπλα, ἀντὶ δὲ τούτων στέφανον ἐπιθεῖναι χρυσοῦν καὶ ἱμάτιον ἐπιβαλεῖν λευκόν». Ἡ δὲ τοιαύτη ἐπὶ θανάτου ἐκδοχὴ τῆς καθ' ὕπνου λευκῆς στολῆς βεβαιούται γενικώτερον ὑπὸ Ἀρτεμιδώρου (Ὀνειρ. Β', 3), σημειοῦντος ὅτι «ἀνδρὶ νοσοῦντι λευκὰ ἔχειν ἱμάτια θάνατον προαγορεύει διὰ τὸ τοὺς ἀποθανόντας ἐν λευκοῖς ἐκφέρεσθαι, τὸ δὲ μέλαν ἱμάτιον σωτηρίαν προσημαίνει· οὐ γὰρ οἱ ἀποθνήσκοντες, ἀλλ' οἱ πενθοῦντες τοὺς ἀποθνήσκοντας τοιοῦτοις χρωῶνται ἱματίοις. Μόνον δὲ ὁ Λουκιανὸς (Φιλοφ. 32) φαίνεται ὑποδεικνύων ὅτι ἢ τοῦ νεκροῦ στολὴ ἦν μέλαινα. Ἐκεῖ διηγεῖται ὅτι νεανίσκοι τινὲς ἠθέλησαν δοκιμάσαι τὴν ἀφοβίαν τοῦ Δημοκρίτου· «καὶ τινες τῶν νεανίσκων, ἐρεσχελεῖν βουλόμενοι καὶ δειματοῦν, στείλάμενοι νεκρικῶς ἐσθῆτι μελαίνῃ καὶ προσωπίοις ἐς τὰ κρανία μεμιμη-

μένοις περιστάντες αὐτὸν περιεχόρευον» ἐάν δὲ καὶ ὁ σχολιαστὴς αὐτόθι σημειοῖ, «ὅτι τοὺς νεκροὺς οἱ παλαιοὶ μελαίνας στολαῖς ἀμφιέννυσαν», τοῦτο οὐδὲν νεώτερον ἀποδεικνύει, διότι πιθανῶς πρὸς ἐξήγησιν τούτου τοῦ χωρίου καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνου ἤρυστο τὴν εἶδησιν ταύτην· ἴσως διότι πᾶν ὃ τι ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν νύκτα τὴν μελάμπεπλον, τὴν μητέρα τῶν μελανοπτερύγων ὄνειρων, οἷον ὁ ὕπνος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ θανάτου, ἄρα καὶ ὁ θάνατος, ἠδύνατο παρίστασθαι καταλλήλως διὰ τῆς μελαίνης στολῆς. Συγχρόνως μετὰ τῆς περιβολῆς καὶ ἐστεφανοῦτο ὁ νεκρὸς. Τὸ ἔθος τοῦτο ἦν γενικόν· παρ' Εὐριπίδι (Φοιν. 1626) ὁ Κρέων διακηρύττει ὅτι «ὅς ἂν νεκρὸν τόνδε ἢ καταστρέφων ἀλῶ ἢ γῆ καλύπτων, θάνατος ἀνταλλάσσεται»· ἐνθα ὁ σχολιαστὴς ἐπάγει «εἰώθασι γὰρ στέφειν τοὺς νεκρούς»· παρ' Ἀριστοφάνει (Ἐκκλ. 537) ὁ ἀνὴρ Βλέπυρος παραπονεῖται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Πραξαγόραν, «ῶχου καταλιποῦς' ὡσπερὶ προκείμενον, μόνον οὐ στεφανώσασ' οὐδ' ἐπιθεῖσα λήκυθον»· καὶ (Λυσ. 602) ἡ Λυσιστράτη προσφέρει πληγὰς δίκην στεφάνων τῷ πρεσβύτῃ Προβούλῳ, ὃν προτρέπει πρὸς θάνατον· «λάβε ταυτὶ καὶ στεφάνωσαι», εἶτα (604) «καὶ τουτογὶ λαβὲ τὸν στέφανον». Ἐκαλεῖτο δὲ τοῦτο τὸ στεφανοῦσθαι καὶ ταινιοῦσθαι· τοιοῦτους στεφάνους ἔφερον ἢ ἔπεμπον καὶ συγγενεῖς καὶ φίλοι ἰδίως ἐπὶ τῷ θανάτῳ νέων. Διὸ καὶ «στεφάνους φέρειν ἐπ' ἐκφορᾶ» παρ' Ἱεροκλεῖ· καὶ παρ' Ἀλκίφρονι (Ἐπιστ. Α', 36) παραπονεῖται γυνὴ τις· «ἐγὼ δὲ ἡ τάλαινα θρηνηδόν, οὐκ ἐραστὴν ἔχω, στεφάνιά μοι καὶ ῥόδα ὡσπερ ἀώρω τάφῳ πέμπει». Πρὸς σύνθεσιν καὶ πλοκὴν τούτων τῶν στεφάνων ἐλάμβανον ἄνθη, οἷα παρῆεν ἢ ἐκάστοτε ὥρα τοῦ ἔτους· διὸ καὶ παρὰ Λουκιανῷ (π. πενή. 11) μετὰ τὸ λουτρὸν καὶ τὴν χρίσιν καὶ τὴν ἀμφίεσιν ἀναφέρεται καὶ τὸ στεφανώσαι τοῖς ὠραίοις ἄνθεσιν.

§ 3. Εἶτα οὕτω κεκαθαρμένος καὶ ἠῦτρεπισμένος ὁ νεκρὸς προὔτιθετο ἐν τῷ προδόμῳ ἐκτάδην καὶ ἔχων τοὺς πόδας ἐστραμμένους πρὸς τὰς θύρας ἐπὶ κλίνης κεκοσμημένης διὰ κλάδων καὶ διὰ παρατεθειμένης αὐτοῖς ληκύθου. Περὶ τῆς ἐκτάδην κατακλίσεως τῶν νεκρῶν μαρτυρεῖ ὁ Εὐριπίδης (Ἱπολ. 786) ἐνθα ὁ

ἄγγελος προσκαλεῖ τὸν χορόν, « ὀρθώσατ' ἐκτείναντες ἄθλιον νέκυν (τὸν τῆς Φαίδρας) πικρὸν τὸδ' οἰκουμένημα δεσπόταις ἐμοῖς »· ὁ δὲ χορὸς προσάδει· « ὄλωλεν ἡ δύστηνος — γυνή· ἤδη γὰρ ὡς νεκρὸν νιν ἐκτείνουσι δὴ »· ὥστε καὶ ἀπλῶς τὸ ἐκτάδην κείσθαι ἢ ἐκτετάσθαι ἠδύνατο ἐκλαμβάγεσθαι καὶ ἀντὶ τοῦ θνήσκειν, ὡς παρὰ Μάρκω Αὐρηλίῳ (Δ', 3)· « πόσοι ἤδη διεχθρεύσαντες, ὑποπτεύσαντες, μισήσαντες, διαδορατισθέντες, ἐκτέτανται, τετέφρωνται ». Περὶ δὲ τῆς πρὸς τὰς θύρας στροφῆς ἤδη παρ' Ὀμήρῳ (Ἰλ. Γ, 212) ὁ φονευθεὶς Πάτροκλος, « ἐνὶ κλισίῃ δεδαγμένος ὀξεί χαλκῷ κείται ἀνά πρόθυρον τετραμμένος »· ὁ δὲ Ἡσύχιος ἐν λέξει διεχθρῶν σημειοῖ, « τοὺς νεκροὺς οὕτω φασὶν ἐδράζεσθαι, ἕξω τοὺς πόδας ἔχοντας πρὸς τὰς αὐλείους θύρας ». Περὶ δὲ τῆς διακοσμήσεως τῆς κλίνης πληρέστατα ὁ Ἀριστοφάνης (Ἐκκλ. 1030)· « ὑποστόρεσαι νυν πρῶτα τῆς ὀριγάνου καὶ κλήμαθ' ὑπόθου ξυγκλάσσασα τέτταρα, καὶ ταινίωσαι καὶ παράθου τὰς ληκύθους, ὕδατός τε κατάθου τοῦστρακον πρὸ τῆς θύρας ». Περὶ δὲ τῶν ληκύθων, πηλίνων ἐζωγραφημένων ἀγγείων, ἀναφέρει ὁ αὐτὸς (αὐτόθι 538)· « ὦχου καταλιποῦσ' ὡσπερὶ προκείμενον, μόνον οὐ στεφανώσασ' οὐδ' ἐπιθείσα λήκυθον »· καὶ ἐν τοῖς διαβοήτοις στίχοις (994 κ. ἐ.)· « ἀλλ', ὦ μέλε', ὀβριώδῳ τὸν ἐραστήν σου· — τίνα; — τὸν τῶν γραφῶν ἄριστον. — οὗτος δ' ἔστι τίς; — ὃς τοῖς νεκροῖσι ζωγραφεῖ τὰς ληκύθους ». — Ἡ δὲ κλίνη ἦν μὲν ὁμοία ταῖς λοιπαῖς κλίμαις, ἔχουσα καὶ προσκεφάλαιον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς παρὰ Λυσίᾳ (κ. Ἐρατ. 18) ταφῆς τοῦ Πολεμάρχου, ὅτε « τῶν φίλων ὁ μὲν ἱμάτιον, ὁ δὲ προσκεφάλαιον, ὁ δὲ ὅς τι ἔτυχεν ἔδωκεν εἰς τὴν ἐκείνου ταφὴν », — ἀλλ' ἴστατο ἐπὶ ὑψηλότερας θέσεως, ὡς δεικνύει ἡ παρὰ Λουκιανῷ (π. πενθ. 12) ἀντίθεσις τῆς στάσεως τῶν ζώντων πρὸς τὴν τοῦ νεκροῦ· « καὶ οἱ ζῶντες οἰκτρότεροι τοῦ νεκροῦ· οἱ μὲν γὰρ χαμαὶ κυλινδοῦνται πολλάκις καὶ τὰς κεφαλὰς ἀράττουσι πρὸς τὸ ἔδαφος, ὁ δὲ εὐσχημῶν καὶ καλὸς καὶ καθ' ὑπερβολὴν ἐστεφανωμένος πρόκειται καὶ μετέωρος, ὥσπερ ἐς πομπὴν κεκοσμημένος ».

§ 4. Ἐν τοιαύτῃ σκευῇ προετίθετο ὁ νεκρὸς· ἦν δὲ ἡ πρόθεσις τοῦ νεκροῦ ἡ πρώτη τῶν τριῶν κυρίων πράξεων τῆς κηδείας.